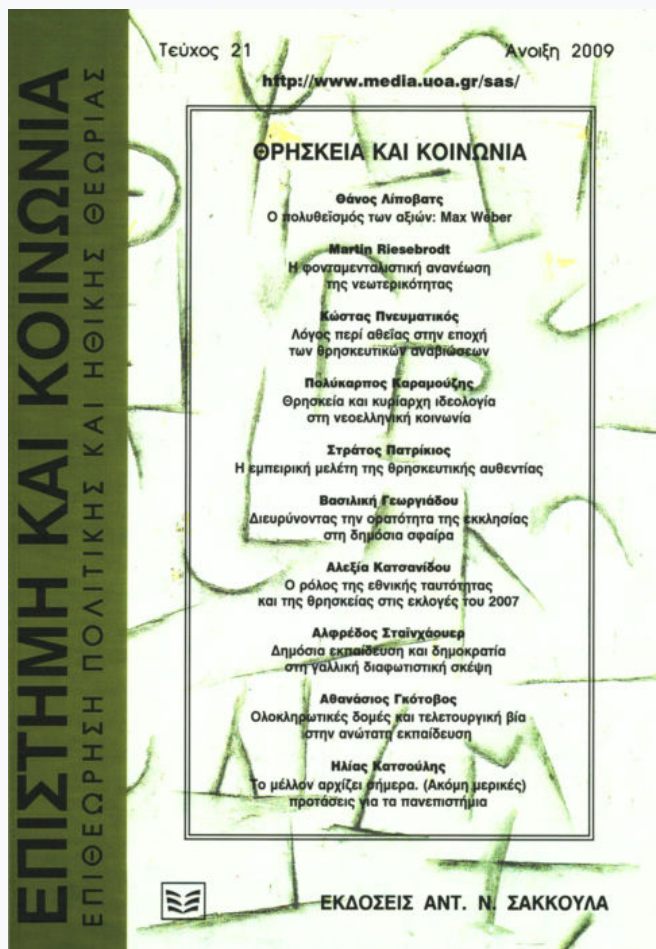

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 21 (2009)

Θρησκεία και Κοινωνία

Michel Onfray (2006). Πραγματεία περί αθεολογίας. Μεταφυσική της μεταφυσικής, Christopher Hitchens (2008). Ο Θεός δεν είναι μεγάλος: πώς η θρησκεία δηλητηριάζει τα πάντα, Daniel C. Dennet (2007). Απομυθοποίηση. Καταρρίπτοντας τον μύθο της θρησκείας

Νίκος Μουζέλης

doi: [10.12681/sas.461](https://doi.org/10.12681/sas.461)

Copyright © 2015, Νίκος Μουζέλης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Μουζέλης Ν. (2015). Michel Onfray (2006). Πραγματεία περί αθεολογίας. Μεταφυσική της μεταφυσικής, Christopher Hitchens (2008). Ο Θεός δεν είναι μεγάλος: πώς η θρησκεία δηλητηριάζει τα πάντα, Daniel C. Dennet (2007). Απομυθοποίηση. Καταρρίπτοντας τον μύθο της θρησκείας. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 21, 263–272. <https://doi.org/10.12681/sas.461>

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΔΟΚΙΜΙΟ

Ο μαχητικός αθεϊσμός

Νίκος Μουζέλης*

- Michel Onfray (2006). *Πραγματεία περί αθεολογίας. Μεταφυσική της μεταφυσικής*, μτφρ. Σ. Διαμαντή, Αθήνα: Εξάντας [*Traité d'athéologie*, 2005].
- Christopher Hitchens (2008). *Ο Θεός δεν είναι μεγάλος: πώς η θρησκεία δηλητηριάζει τα πάντα*, μτφρ. Δ. Ρισσάκη, Αθήνα: Scripta. [*God is not Great: How Religion Poisons Everything*, 2007].
- Daniel C. Dennet (2007). *Απομυθοποίηση. Καταρρίπτοντας τον μύθο της θρησκείας*, μτφρ. Δ. Ξυγαλατάς, Ν. Ρουμπέκας, Θεσσαλονίκη: Βάνιας [*Breaking the Spell. Religion as a Natural Phenomenon*, 2006].
- Richard Dawkins (2007). *Η περί Θεού απατάτη*, μτφρ. και επιστημ. επιμ. Μ. Γιατρουδάκη, Π. Δεληβοριάς, Β. Σακελλαρίου, Αθήνα: Κάτοπτρο [*The God Delusion*, 2006].
- Sam Harris (2008). *Το τέλος της Πίστης. Η Θρησκεία, η Τρομοκρατία και το μέλλον της Λογικής*, μτφρ. Χ. Τσαλιγοπούλου, Αθήνα: Ενάλιος [*The End of Faith. Religion, Terror, and the Future of Reason*, 2004].

Ο μαχητικός αθεϊσμός, όπως δείχνουν τα έργα του Marx, του Feuerbach και πολλών διαφωτιστών, δεν είναι τωρινό φαινόμενο. Στις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, σ' έναν κόσμο όπου η εκκοσμίκευση οδήγησε στην αδιαφορία των περισσότερων ως προς τα θεία (βλ. Μινοιά 2007: 710), η διαμάχη μεταξύ αθεϊστών και πιστών αμβλύθηκε. Μετά την 11η Σεπτεμβρίου όμως και τη θεαματική άνοδο του ισλαμικού φονταμενταλισμού, η

* Ομότιμος Καθηγητής Κοινωνιολογίας LSE <mouzelis@hol.gr>

διαμάχη ήρθε ξανά στο κέντρο της επικαιρότητας. Σε αυτό βοήθησε και ο ευαγγελικός φονταμενταλισμός στις ΗΠΑ καθώς και η νεοσυντηρητική πολιτική του 'αναγεννημένου χριστιανού' προέδρου Bush που συχνά βάσιζε τις αποφάσεις του σε θείκες παραινέσεις από το υπερπέραν.

Από τα πρόσφατα αθεϊστικά πονήματα που είχαν μεγάλη απήχηση στο κοινό, θα αναφερθώ εδώ στα έργα των Michel Onfray, Christopher Hitchens, Daniel Dennet, Richard Dawkins και Sam Harris. Τρεις είναι οι βασικές θεματικές που διαγράφουν την αντιπαλότητα μεταξύ των δύο στρατοπέδων: ο προβληματισμός γύρω από τις αρνητικές ή θετικές επιπτώσεις της θρησκείας, η εγκυρότητα των λογικών/επιστημονικών αποδείξεων για την ύπαρξη ή ανυπαρξία του Θεού και ο τρόπος εξέλιξης των θρησκειών.

Επιπτώσεις

Ξεκινώντας από τις ακραίες θέσεις του Onfray και του Hitchens (τα βιβλία των οποίων πουλήθηκαν κατά εκατοντάδες χιλιάδες), η θρησκεία είναι μια αυταπάτη αν όχι μια απάτη. Οι ιερείς, οι ιμάμηδες, οι ραβίνοι, οι σαμάνοι κ.λπ. δεν είναι τίποτε άλλο από απατεώνες που εκμεταλλεύονται την αφέλεια και την άγνοια των κοινών ανθρώπων. Κατά τελείως μονοσήμαντο τρόπο οι δύο συγγραφείς επικεντρώνουν την προσοχή τους αποκλειστικά στις δυσλειτουργίες, στις αρνητικές επιπτώσεις της θρησκείας. Στις βαρβαρότητες των σταυροφοριών, στον απάνθρωπο θεσμό της Ιερής Εξέτασης, στους θρησκευτικούς πολέμους στην Ευρώπη, στην 11^η Σεπτεμβρίου κ.λπ. Και η κριτική είναι εξίσου μονοσήμαντη όταν οι δύο συγγραφείς αναφέρονται στην προσωπικότητα των άλλων πιστών. Συγκεκριμένα ο Onfray τονίζει τον συχνά νευρωτικό, συμπλεγματικό, γκρίζο χαρακτήρα των τελευταίων. Τους αντιπαράθετε προς τους «γελαστούς, τους υλιστές, τους κυνικούς, τους ηδονιστές, τους άθεους, τους αισθησιοκράτες και τους ηθοδόχους»! (Onfray 2006: 277).

Η προφανής κριτική στην παραπάνω ασπρόμαυρη προσέγγιση είναι πως υπάρχει μεν η σκοτεινή πλευρά της θρησκείας αλλά υπάρχει και η φωτεινή. Υπάρχει η βαρβαρότητα αλλά υπάρχει και ο πολιτισμός. Υπάρχει η μισαλλοδοξία και το μίσος εναντίον των αλλόθρησκων αλλά υπάρχει και η αποδοχή, η καθολική αγάπη για τους συνανθρώπους. Υπάρχει η κτηνωδία αλλά υπάρχει και η αγιοσύνη. Με άλλα λόγια, η θρησκεία, όπως και όλοι

οι άλλοι κεντρικοί θεσμοί με τους οποίους ταυτίζονται οι άνθρωποι –το κράτος, η κοινότητα, η οικογένεια–, έχουν και θετικές και αρνητικές πλευρές. Όπως είναι ακραίο και παράλογο να προτείνει κανείς, στη βάση των δυσλειτουργιών, την κατάργηση του κράτους, της κοινότητας ή της επιστήμης, άλλο τόσο παράλογο είναι η πρόταση για την κατάργηση της θρησκείας.

Ο Dawkins και ο Dennett, βεβαίως, αποφεύγουν τον χονδροειδή μαζοχισμό των Onfray και Hitchens. Υποστηρίζουν πως η θρησκεία έχει και αρνητικές και θετικές επιπτώσεις. Κατά τον πρώτο όμως, οι θετικές επιπτώσεις όχι μόνο είναι λιγότερο σημαντικές αλλά επιπλέον δεν αποδεικνύουν την ύπαρξη Θεού. Άλλο η ωφελιμότητα και άλλο η αλήθεια. Αυτό το επιχειρήμα είναι σωστό. Ο Dawkins όμως δεν τονίζει πως είναι εξίσου σωστό και το αντίθετο επιχειρήμα, δηλαδή ότι οι θρησκευτικές δυσλειτουργίες δεν αποδεικνύουν την ανυπαρξία του θείου.

Τέλος, ο Dennett είναι ακόμη πιο επιφυλακτικός. Υποστηρίζει πως για να εκτιμήσουμε το βάρος των θετικών και αρνητικών επιπτώσεων χρειαζόμαστε περισσότερη επιστημονική, εμπειρική έρευνα. Πάνω σε αυτό το θέμα, όπως έχω υποστηρίξει σε προηγούμενο άρθρο μου (*Το Βήμα της Κυριακής* 8/7/07), για να καθορίσει κάποιος τι είναι χρήσιμο και τι βλαβερό στη σχέση θρησκείας και κοινωνίας θα πρέπει να λάβει υπόψη το ιστορικό και πολιτισμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο εξελίσσεται αυτή η σχέση. Πιο συγκεκριμένα, το τι είναι θετική ή αρνητική επίπτωση και το πώς συνδέεται το αρνητικό με το θετικό διαφέρει από κοινωνία σε κοινωνία. Τέλος, ακόμη και αν επικεντρώσει ο ερευνητής την προσοχή του σε ένα μόνο κοινωνικο-οικονομικό και πολιτισμικό πλαίσιο, πώς μπορεί να μετρήσει ή να αξιολογήσει το ότι η θρησκεία –ανεξάρτητα της ύπαρξης ή ανυπαρξίας του θείου– δίνει νόημα στη ζωή εκατομμυρίων πιστών; Και πώς αντισταθμίζεται αυτό το θετικό στοιχείο με το ότι η ίδια θρησκεία μπορεί να δημιουργήσει ενοχές και νευρώσεις σε άλλους πιστούς;

Όσο για το επιχειρήμα ότι οι διάφορες θρησκείες έχουν ένα συντηρητικό χαρακτήρα αφού νομιμοποιούν το κοινωνικό status quo, και εδώ τα πράγματα είναι πολύ πιο περίπλοκα. Όπως σωστά τονίζει ο Weber, πολλά θρησκευτικά κινήματα, ιδίως στην αρχική, χαρισματική τους φάση έχουν έναν ριζοσπαστικό, επαναστατικό χαρακτήρα. Ακόμη και ο Marx έχει το-

νίσει πως τα θρησκευτικά κινήματα μπορεί να έχουν και συντηρητικά και ανατρεπτικά χαρακτηριστικά.

Σε ό,τι αφορά τις γενικεύσεις στα παραπάνω θέματα, πρέπει να πάρουμε υπόψη μας πως στις κοινωνικές επιστήμες, αντίθετα ίσως από τις φυσικές, δεν έχουμε ενδιαφέρουσες καθολικές γενικεύσεις/νόμους. Οι καθολικές γενικεύσεις είναι είτε τετριμμένες είτε λανθασμένες. Ισχύουν, δηλαδή, μόνον υπό ορισμένες συνθήκες τις οποίες μια γενική θεωρία, λόγω ακριβώς του καθολικού χαρακτήρα της, δεν μπορεί να προσδιορίσει.

Ορθολογικές αποδείξεις

Αν οι αρνητικές ή θετικές επιπτώσεις της θρησκείας δεν μπορούν να αναδείξουν την ανυπαρξία ή την ύπαρξη του θείου, το ίδιο ισχύει για τις αναρίθμητες προσπάθειες να λυθεί το πρόβλημα μέσω της λογικής ή του επιστημονικού λόγου. Ο Dennett υποστηρίζει τη μάλλον αγνωστικιστική θέση πως υπάρχουν πολλές έννοιες του Θεού και πως μερικές απ' αυτές οδηγούν σε θεωρίες περί της ύπαρξης ή ανυπαρξίας του οι οποίες είναι αδύνατον να επαληθευθούν επιστημονικά (2007: 311). Ο Dawkins αναπτύσσει ένα παρόμοιο επιχείρημα: διακρίνει μεταξύ 'προσωρινού αγνωστικισμού' και του αγνωστικισμού ως 'αμετάβλητης αρχής'. Στην πρώτη περίπτωση ο αγνωστικιστής παραδέχεται πως, προς στιγμήν, δεν μπορούμε να αποδείξουμε την ύπαρξη του Θεού, αλλά στο μέλλον η επιστημονική πρόοδος θα μας λύσει το πρόβλημα. Στη δεύτερη περίπτωση, ανεξάρτητα από την πρόοδο της επιστήμης, το πρόβλημα δεν μπορεί ποτέ να λυθεί. Και αυτό γιατί ενώ η επιστήμη ερευνά τον φυσικό κόσμο, η θεολογία ασχολείται με μια υπερβατική, μεταφυσική διάσταση. (Αυτού του είδους την αγνωστικιστική στάση, με την οποία συμφωνώ, δεν τη βλέπουμε μόνο σε θεολογικά κείμενα αλλά και στα γραπτά μεγάλων διανοητών όπως αυτά του Weber και του Wittgenstein).

Ο Dawkins προσπαθεί ν' αποδείξει πως ο αγνωστικισμός μπορεί να ξεπεραστεί αφού η δαρβινική εξελικτική θεωρία, και ειδικά η εφαρμογή της στην βιολογία, μας δίνει πειστικά επιχειρήματα για την ανυπαρξία του Θεού. Υπεραπλουστεύοντας, το βασικό επιχείρημά του είναι πως εάν υπάρχει ένα ον που έχει δημιουργήσει τον κόσμο, αυτό πρέπει να είναι πιο πολύπλοκο από την απίστευτη πολυπλοκότητα του σύμπαντος. Άρα οι πιθανότητες ύπαρξης ενός τέτοιου όντος είναι απειροελάχιστες. Αυτό το επι-

χείρημα όμως δεν είναι πειστικό. Γιατί να μην υπάρχει ένας δημιουργός πιο 'πολύπλοκος' από το εξαιρετικά πολύπλοκο σύμπαν;

Συγκεκριμένα, δεν μπορεί, όπως κάνει ο Dawkins, να χρησιμοποιεί κανείς επιχειρήματα που στηρίζονται στη γνώση του φυσικού κόσμου για να αποδείξει την ανυπαρξία μιας δύναμης σ' έναν υπερβατικό κόσμο. Αν ο Θεός, όπως υποστηρίζει η λεγόμενη αρνητική θεολογία γενικά και ο ορθόδοξος αποφατισμός πιο ειδικά, δεν προσεγγίζεται δια της λογικής, τότε τα επιχειρήματα του Dawkins -ανεξάρτητα από τη θεωρητική συγκρότηση και την εμπειρική βάση τους- δεν ισχύουν. Βεβαίως, ο Dawkins υποστηρίζει πως δεν υπάρχει υπερβατική διάσταση του κόσμου. Αλλά αυτή η στάση βασιζεται σ' ένα πιστεύω που, όπως και πολλά από τα θρησκευτικά πιστεύω, δεν μπορεί να αποδειχθεί επιστημονικά.

Κλείνω αυτή την ενότητα μ' ένα απόσπασμα από το έργο του γνωστού ανθρωπολόγου Clifford Geertz:

Ένα από τα μεθοδολογικά προβλήματα στην επιστημονική έρευνα για τη θρησκεία είναι να βάλεις στην άκρη τον (μαχητικό) τόνο του αθεϊστή και του ιεροκήρυκα του χωριού, καθώς και των πιο εκλεπτυσμένων ανάλογών τους (1973: 123).

Η εξέλιξη των θρησκειών

Σ' αυτό τον τομέα και ο Dawkins και ο Dennett θεωρούν, πολύ σωστά, τους θρησκευτικούς θεσμούς και την εξέλιξη τους ως φυσικά φαινόμενα που πρέπει κανείς να εξηγήσει με βάση την ιστορική και κοινωνική έρευνα. (Αυτή η θέση βεβαίως δεν έχει καμιά πρωτοτυπία. Η θρησκευσιολογία, η ψυχολογία, η ανθρωπολογία και η κοινωνιολογία της θρησκείας ερευνούν τα θρησκευτικά φαινόμενα μ' αυτόν ακριβώς τον τρόπο). Πιο συγκεκριμένα και οι δύο συγγραφείς χρησιμοποιούν τη δαρβινική θεωρία -κυρίως τις έννοιες της μετάλλαξης και της φυσικής επιλογής- για να εξηγήσουν την εξέλιξη των ειδών γενικά και αυτή των θρησκειών πιο ειδικά.

Το βασικό επιχείρημα εδώ είναι πως οι θρησκευτικές πρακτικές αλλάζουν μέσω των μηχανισμών της φυσικής επιλογής. Επιβιώνουν οι πρακτικές που είναι συμβατές με το εξελισσόμενο φυσικό και κοινωνικό πλαίσιο. Επιπλέον ο Dawkins εισάγει την έννοια των 'memes' για να εξηγήσει πως οι θρησκευτικοί θεσμοί αναπαράγονται διαχρονικά. Όπως τα γονίδια που με τον πολλαπλασιασμό πιστών αντιτύπων συμβάλλουν στην αναπαραγωγή

του σώματος, έτσι και τα memes, ως πολλαπλασιαζόμενες 'μονάδες πολιτισμικής κληρονομιάς' ή 'μονάδες μίμησης', βοηθούν στην αναπαραγωγή της κουλτούρας. Στη συνέχεια όμως ο συγγραφέας τονίζει πως ο πολλαπλασιασμός των γονιδίων δεν είναι ακριβώς ο ίδιος με αυτόν των memes. Σε πολλά σημεία η δομή και λειτουργία των πρώτων είναι διαφορετική απ' αυτή των δεύτερων. Αλλά σ' αυτή την περίπτωση η έννοια των memes δεν προσθέτει τίποτε το καινούριο. Είναι περιττή αφού μπορεί κανείς να εξηγήσει εξίσου πειστικά την αναπαραγωγή της κουλτούρας με τον πιο συμβατικό τρόπο της ανθρωπολογίας και κοινωνιολογίας: και οι δύο αυτές πειθαρχίες δείχνουν πως τα πολιτισμικά πρότυπα αναπαράγονται μέσω του πρωτογενούς ή δευτερογενούς εκκοινωνισμού.

Σε ό,τι αφορά τώρα την εξέλιξη των ειδών και της θρησκείας, η δαρβινική εξήγηση είναι, προφανώς, πολύ πιο πειστική από τις διάφορες εναλλακτικές θεωρίες που απορρίπτουν τον δαρβινισμό και εξηγούν την απίστευτη πολυπλοκότητα του κόσμου στη βάση του 'δημιουργισμού' [creationism] ή του 'ευφυούς σχεδίου' [intelligent design].

Από την άλλη μεριά όμως, η υπεροχή της δαρβινικής θεωρίας με κανένα τρόπο δεν οδηγεί στο συμπέρασμα της ανυπαρξίας του Θεού. Ο πιστός μπορεί να αντιτάξει το επιχείρημα πως η εξέλιξη των ειδών και των θρησκειών μέσω της φυσικής επιλογής είναι απόλυτα συμβατή με την ιδέα πως ο Θεός δημιούργησε τον κόσμο αλλά δεν επεμβαίνει στη λειτουργία του (Newton). Ή, πως ο Θεός έδωσε ελευθερία στον άνθρωπο –πράγμα που μπορεί να οδηγήσει στο συμπέρασμα πως οι θρησκευτικές εξελίξεις έχουν να κάνουν με τον άνθρωπο παρά με τον Θεό.

Έτσι, πρόσφατες θεωρίες που προσπαθούν να εξηγήσουν τη θρησκεία ως φυσικό φαινόμενο τείνουν να συνδυάζουν τη δαρβινική εξελικτική προσέγγιση μ' αυτή των λεγόμενων γνωσιακών επιστημών. Οι τελευταίες επικεντρώνουν την προσοχή τους στη δομή του ανθρώπινου νου. Για παράδειγμα, κατά τον T. Tremplin (2006) ο άνθρωπος νους λειτουργεί κατά τέτοιο τρόπο που τείνει να εξηγήει τις απότομες αλλαγές στο φυσικό ή και κοινωνικό περιβάλλον βάσει υπερφυσικών υποκειμένων που έχουν, όπως και οι άνθρωποι, επιθυμίες και δοξασίες.

Από μια διαφορετική σκοπιά ο J.W. van Huyssteen (2006) θεωρεί τη θρησκευτικότητα σαν κάτι που αναδύεται εξελικτικά και που είναι συστατικό στοιχείο της ανθρώπινης μεταδοτικότητας. Πρόκειται για ένα στοιχείο

τόσο βασικό όσο και ο αναπτυγμένος εγκέφαλος του homo sapiens ή η συμβολική γλώσσα. Ο D. Hay (2006) αναπτύσσει ένα παρόμοιο επιχειρήμα: η έρευνα στον χώρο των βιολογικών, ψυχολογικών και κοινωνικών επισημών έχει δείξει πως η θρησκευτική πνευματικότητα είναι αναπόσπαστο χαρακτηριστικό της ανθρώπινης ύπαρξης. Εξελίσσεται μέσω της φυσικής επιλογής και επιβιώνει γιατί έχει προσαρμοστική αξία. Και ο van Huyssteen και ο Hay θεωρούν πως η μοναδικότητα και καθολικότητα της ανθρώπινης θρησκευτικότητας επιβεβαιώνει την ύπαρξη του θείου. Από την άλλη μεριά, ο Tremplin έχει, κατά τη γνώμη μου, μια πιο αγνωστικιστική θέση: το ότι ο ανθρώπινος νους τείνει προς το υπερβατικό δεν επιβεβαιώνει ούτε απορρίπτει την ύπαρξη του Θεού.

Θρησκευτικότητα και πνευματικότητα

Το βιβλίο του S. Haggis, όπως και τα υπόλοιπα βιβλία που εξέτασα πιο πάνω, δίνει έμφαση στις αρνητικές, βλαβερές επιπτώσεις της θρησκείας. Επικεντρώνεται κυρίως στον ισλαμικό φονταμενταλισμό. Επιχειρεί να δείξει πως το Κοράνι, με την έμφαση που δίνει στον πόλεμο εναντίον των απίστων, οδηγεί αναπόφευκτα στη μισαλλοδοξία και στη βαρβαρότητα. Αυτή η επιχειρηματολογία βεβαίως δεν λαμβάνει σοβαρά υπόψη ότι στο Κοράνι, όπως και στα περισσότερα θρησκευτικά κείμενα, υπάρχουν αντιφατικές παροτρύνσεις και αξίες. Έτσι υπάρχει έμφαση στον ιερό πόλεμο αλλά και έμφαση στην ειρήνη και την αγάπη προς τον πλησίον. Πιο βασικά, ο Haggis αγνοεί πως οι ερμηνείες των ιερών κειμένων καθώς και οι θρησκευτικές πρακτικές καθορίζονται σε μεγάλο βαθμό από το κοινωνικοοικονομικό πλαίσιο στο οποίο εντάσσονται. Είναι ακριβώς γι' αυτό τον λόγο που σε πολλές περιπτώσεις -ιστορικά και γεωγραφικά- αυτό που κυριαρχεί είναι το μετριοπαθές παρά το επαναστατικό, φονταμενταλιστικό Ισλάμ.

Η πρωτοπορία του έργου του Haggis έγκειται στο ότι, αντίθετα με τις λογοκεντρικές δοξασιές των Dawkins, Dennett και άλλων, ασχολείται με την πνευματικότητα και τη σχέση της με τη θρησκεία. Κατά τον συγγραφέα, η πνευματικότητα χαρακτηρίζει άτομα που, χωρίς να ανήκουν σε μια συγκεκριμένη θρησκεία, επιλέγουν στοιχεία από διάφορες θρησκευτικές παραδόσεις σε μια προσπάθεια κατασκευής μιας 'ιδιωτικής' θρησκευτικότητας. Μιας θρησκευτικότητας που ταιριάζει με την ατομικοποιημένη μεταμοντέρνα κατάσταση. Πιο θετικά, ο Haggis θεωρεί επίσης ως πνευματι-

κόττητα ένα είδος εσωτερικότητας όπου -στη βάση πρακτικών όπως ο διαλογισμός, η νηστεία, η επανάληψη ενός 'μάντρα' κ.λπ.- το άτομο προσπαθεί να υπερβεί την εγωιστική διάσταση του εαυτού του. Στηριζόμενος σε μια φαινομενολογική προσέγγιση της συνείδησης, ο συγγραφέας δείχνει πως μέσω του διαλογισμού, για παράδειγμα, το χάσμα μεταξύ παρατηρητή και παρατηρούμενου, μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου αμβλύνεται -σ' ένα πλαίσιο όπου η σκέψη και η γλώσσα περιθωριοποιούνται, 'μπαίνουν σε παρένθεση'. Αυτό οδηγεί σε μια κατάσταση όπου το 'εγώ' εξαφανίζεται καθώς και η αίσθηση πως ο άνθρωπος είναι ξεκομμένος από το σύμπαν (Harris 2008: 40).

Όπως σωστά παρατηρεί ο Harris, αυτού του είδους τον προσανατολισμό τον συναντάμε στις ανατολικές θρησκείες, κυρίως σε διάφορες εκφάνσεις του βουδισμού όπου η έμφαση δεν δίνεται τόσο στη θεότητα και τα θρησκευτικά δόγματα όσο στις εσωτερικές διεργασίες του ψυχισμού μας. Βέβαια ως άθεος, ο Harris αγνοεί παντελώς τη θρησκευτική πνευματικότητα, μια πνευματικότητα που συνδυάζει πρακτικές όπως ο διαλογισμός, η αδιάλειπτη προσευχή, η νηστεία κ.λπ. με την πίστη σε μια υπερβατική δύναμη, δηλαδή με το βίωμα του θείου. Και αν η θρησκευτική πνευματικότητα διαφέρει από την κοσμική πνευματικότητα του Harris, διαφέρει επίσης από τον θρησκευτικό προσανατολισμό που επικεντρώνεται στα δόγματα, στα διάφορα πιστεύω. Αυτά, επειδή διαφέρουν από θρησκεία σε θρησκεία, δημιουργούν τις αντιπαλότητες στις οποίες αναφέρεται και καταδικάζει ο μαχητικός αθεϊσμός. Γιατί αν τα θρησκευτικά δόγματα διχάζουν, το θρησκευτικό βίωμα ενώνει, αφού, όπως τονίζουν οι φαινομενολόγοι και οι ψυχολόγοι της θρησκείας, το θρησκευτικό βίωμα έχει μερικά κοινά χαρακτηριστικά σ' όλες τις μεγάλες θρησκευτικές παραδόσεις.

Σε μια περίοδο όπου τα ΜΜΕ καλλιεργούν έναν άκρατο, ανεγκέφαλο καταναλωτισμό, σε μια περίοδο όπου η μεταμοντέρνα κατάσταση οδηγεί στην ανομία, την απομόνωση και τον μηδενισμό, σε μια περίοδο τέλος όπου οι άνθρωποι διψούν για μια νέα νοσηματοδότηση του βίου ούτε η επιστήμη ούτε τα παραλήρηματα τύπου Onfray και Hitchens μπορούν να βοηθήσουν. Πολλοί νέοι άνθρωποι, όπως τονίζει ο Inglehart (1977), απογοητευμένοι από τον φονταμενταλισμό της αγοράς από τη μια μεριά και από τον ξύλινο λόγο του 'επιστημονικού μαρξισμού' και των διάφορων ιδεολογιών από την άλλη, αποκτούν μεταυλιστικούς προσανατολισμούς και αξί-

ες. Αυτή η τάση παίρνει συχνά τη μορφή της επιστροφής στη θρησκεία. Αλλά τώρα η έμφαση δίνεται λιγότερο στα δόγματα, στα αντικρουόμενα και συνήθως παράλογα πιστεύω και περισσότερο στην βιωματική, υπαρξιακή εμπειρία του θείου.

Με άλλα λόγια, αν η ανάγκη για το υπερβατικό, όπως υποστηρίζουν ο Tremplin (2006) και ο van Huyssteen (2006), έχει ρίζες σ' αυτή καθαυτή την ανθρώπινη ύπαρξη, στη μετανεωτερικότητα αυτή η ανάγκη οδηγεί μακριά από τους αρθριοσκληρωτικούς θρησκευτικούς θεσμούς και πιο κοντά σε περισσότερο ευέλικτες, βιωματικές διαστάσεις της θρησκευτικότητας. Οδηγεί σε μια πνευματικότητα η οποία, παρότι συνδέεται με την ηθική, την αισθητική και τη λογική, δεν ταυτίζεται απόλυτα με καμιά από αυτές. Οδηγεί σε μια υπερβατική πνευματικότητα την οποία οι μαχόμενοι αθεϊστές προσπαθούν ν' αντικαταστήσουν μ' έναν στενόμυαλο εμπειρισμό.

Συμπέρασμα

Η επιστήμη έχει όρια. Δεν μπορεί τώρα ούτε θα μπορέσει στο μέλλον ν' αποδείξει την ύπαρξη ή ανυπαρξία του Θεού. Όσο προοδεύει η επιστήμη μπορεί να μας πει πώς λειτουργεί και πώς εξελίσσεται ο φυσικός κόσμος. Δεν μπορεί να νοηματοδοτήσει την ανθρώπινη ζωή ούτε μπορεί να αποδείξει γιατί μια αξία είναι προτιμότερη από κάποια άλλη. Δεν μπορεί, με άλλα λόγια, να περάσει, όπως μας λέει ο Weber, από το είναι στο πρέπει, από το φυσικό στο μεταφυσικό. Σε τελευταία ανάλυση, η ίδια η επιστημονική έρευνα βασίζεται σε επιστημολογικές και οντολογικές δοξασίες που δεν επαληθεύονται επιστημονικά. Ο λογοκεντισμός, αγνοώντας τα παραπάνω όρια οδηγεί σ' έναν μισαλλόδοξο και συχνά αυταρχικό επιστημονισμό. Μην ξεχνάμε πως ο Stalin εξολόθρευε τους αντιπάλους του στο όνομα της 'επιστημονικής' ηθικής του μαρξισμού-λενινισμού. Δεν υπάρχει μόνο θρησκευτικός φονταμενταλισμός αλλά και επιστημονικός.

Ως προς το πρόβλημα της ύπαρξης ή ανυπαρξίας του Θεού, η συμβατή με την επιστήμη και τη λογική θέση είναι αυτή του αγνωστικισμού. Από τη σκοπιά της ηθικής φιλοσοφίας και η αθεΐα και η πίστη μπορεί να οδηγήσουν σε αυθεντικούς τρόπους ύπαρξης. Η πρώτη οδηγεί σε αυθεντικότητα όταν το άτομο αντιμετωπίζει χωρίς υπεκφυγές, θαρραλέα την τυχαιότητα της ανθρώπινης ζωής και το αναπόφευκτο του θανάτου. Όταν αυτό δεν επιτυγχάνεται, όταν το άτομο προσπαθεί ν' αποφύγει το άγχος του θανάτου

μέσω διαφόρων μηχανισμών απόδρασης (καταναλωτικούς, φαντασιακούς, νοηματικούς), τότε περνάμε στη μη αυθεντικότητα (Heidegger 1971).

Όσο για τη θρησκευτική αυθεντικότητα, αυτή σήμερα βασίζεται στη μη δογματική, στην ανοιχτή, άμεση σχέση με τον άλλο και το θείο. Όταν ο πιστός προσκολλάται σε δόγματα ή όταν στις προσευχές του απαιτεί ανταλλάγματα (π.χ. αιώνια ζωή), τότε έχουμε μια εργαλειακή, μη αυθεντική θρησκευτικότητα (M. Buber, E. Levinas). Με άλλα λόγια, αν η θρησκευτική αυθεντικότητα βασίζεται στο πνευματικό και στο υπερβατικά ερωτικό στοιχείο, η αθεϊστική αυθεντικότητα βασίζεται στο τραγικό, στο προμηθεϊκό στοιχείο. Η μισαλλοδοξία είτε προέρχεται από τη θρησκεία είτε από την επιστήμη, υποσκάπτει τις αξίες και τις αυτόνομες λογικές και των δύο αυτών θεσμικών χώρων της διαφοροποιημένης, μεταμοντέρνας κοινωνίας.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Buber, M. (1952). *Eclipse of God: Studies in the Relation between Religion and Philosophy*, Νέα Υόρκη: Harper.
- Geertz C. (1973). *The Interpretation of Culture, Selected Essays*, Νέα Υόρκη: Basic Books.
- Hay, D. (2006). *Something There. The Biology of the Human Spirit*, Λονδίνο: Darton Longman & Todd.
- Heidegger, M. (1971). *Poetry, Language, Thought*, Νέα Υόρκη: Harper & Row.
- Inglehart, R. (1977). *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles*, Princeton: Princeton University Press.
- Levinas, E. (1981). *Otherwise than Being or Beyond Essence*, Χάγη: Martinus Nijhoff.
- Μινουά, Ζ. (2007). *Η ιστορία της αθείας*, μτφρ. Β. Σερέτη, Αθήνα: Νάρκισσος.
- Tremlin, T. (2006). *Minds and Gods: The Cognitive Foundations of Religion*, Οξφόρδη: Oxford University Press.
- van Huyssteen, J.W. (2006). *Alone in the World? Human Uniqueness in Science and Theology*, Cambridge: Wm. B. Eerdmans Publishing Co.